

Μεταφρασμένο απόσπασμα

Florian Mühlfried
Misstrauen. Vom Wert eines Unwertes.

Reclam Verlag, Stuttgart 2019
ISBN 978-3-150-19600-7

σελ. 7-15 & 72-81

Φλόριαν Μύλφριντ
Δυσπιστία. Για την αξία μιας έλλειψης αξίας.

Μετάφραση: Κατερίνα Τζινάβα
Επιμέλεια: Αλέξανδρος Κυπριώτης

1. Δυσπιστία έναντι της δυσπιστίας

Μετα-αλήθεια

Αν υπάρχει κάτι που εξοργίζει και παρακινεί εξίσου τους αγανακτισμένους πολίτες και τους ψηφοφόρους του Τραμπ είναι η δυσπιστία. Αυτή η δυσπιστία απευθύνεται σε πολιτικές ελίτ, σε καθιερωμένα μέσα μαζικής ενημέρωσης και σε ειδήμονες επιστήμονες, που εντοπίζονται ως κυρίαρχη τάση. Και δεν είναι μόνο ότι οι οπαδοί του Pegida¹ και του Τραμπ δεν νιώθουν πλέον να εκπροσωπούνται από αυτή την κυρίαρχη τάση· θέτουν και την εγκυρότητά της εν αμφιβόλω. Η εγκυρότητα συγκροτείται μέσω της μνείας σε γεγονότα ως περιστάσεις που έχουν εξεταστεί αντικειμενικά. Μέσα στη δυσπιστία τους στο σύστημα αυτά τα γεγονότα βεβαίως δεν αναγνωρίζονται πλέον από τους ψηφοφόρους διαμαρτυρίας, εφόσον βέβαια αρνούνται στους ειδήμονες κατά βάση κάθε αντικειμενικότητα και συνεπώς κάθε νομιμότητα.

Μέσα από τη σημαντική αύξηση των εχθρικών κινημάτων απέναντι στους ειδήμονες στη δύση εγκαθιδρύεται μια πολιτική συγκρότηση, η οποία χαρακτηρίζεται ως «μετα-αληθινή». Μ' αυτόν τον όρο, που το 2016 επιλέχθηκε από την Εταιρεία για τη Γερμανική Γλώσσα ως μη λέξη της χρονιάς, περιγράφεται μια στάση, η οποία χαρακτηρίζεται από αυξανόμενη δυσπιστία έναντι γεγονότων τα οποία παρουσιάζονται από καθιερωμένους θεσμούς. Σ' αυτόν τον κόσμο της δυσπιστίας οι πολιτικοί που θέτουν εαυτούς εκτός κατεστημένου πλασσάρονται ως σωτήρες. Ο Τραμπ παραδείγματος χάριν υπόσχεται να ξεπεράσει τις «αβύσσους της δυσπιστίας» χρησιμοποιώντας «γέφυρες των δυνατοτήτων».

Στο επίκεντρο της κρίσης του αληθινού υπάρχει συνεπώς το φαινόμενο της δυσπιστίας. Για να ξεπεράσουμε την κρίση, θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς, πρέπει να ξεπεραστεί αυτή η δυσπιστία. Πράγματι, η έκκληση να ξανακερδίσουμε την εμπιστοσύνη των πολιτών έχει μετατραπεί σε πολιτική πολεμική ιαχή. Η δυσπιστία είναι εντωμεταξύ η ενσάρκωση της εσφαλμένης συνειδητοποίησης, η οποία εμποδίζει την έλλογη και εντέλει χωρίς εναλλακτικές διακυβέρνηση. Ακόμα και κριτικοί έναντι της εξουσίας και φίλα διαμαρτυρόμενοι αριστεροί καλούν να εγκαταλειφθεί σε μετα-αληθινούς καιρούς μια «ρητορική ενάντια στην κυρίαρχη τάση», προκειμένου να αποφευχθεί ει δυνατόν η σύμπραξη με τους αγανακτισμένους πολίτες.

1 Αρκτικόλεξο της γερμανικής οργάνωσης «Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes» («Πατριώτες Ευρωπαίοι κατά της Ισλαμοποίησης της Δύσης»). (Σ.τ.Μ.)

Κρίσεις εμπιστοσύνης

Η δυσπιστία δεν παίζει σημαντικό ρόλο μόνο στην κρίση του αληθινού αλλά και σε ευρύτερες κεφαλαιώδεις κρίσεις του παρόντος. Πυροδοτημένη από τη διεθνή τραπεζική κρίση, η εμπιστοσύνη στην εγκυρότητα των τραπεζών συρρικνώθηκε επίσης μεταξύ των Γερμανών αποταμιευτών τόσο πολύ, που τον Σεπτέμβριο του 2008 η ληλασία των λογαριασμών μπόρεσε να παρεμποδιστεί μόνο μέσω της διαβεβαίωσης της γερμανικής κυβέρνησης ότι εγγυάται για τις συνολικές αποταμιευτικές καταθέσεις στις γερμανικές τράπεζες (πράγμα που, όπως ομολογήθηκε αργότερα, ήταν ψευδής δήλωση). Η εμπιστοσύνη στις τράπεζες δηλαδή μπόρεσε να αποκατασταθεί μόνο όταν το κράτος χρησιμοποίησε τη δική του αξιοπιστία. Στην τραπεζική κρίση όμως δεν δυσπιστούσαν μόνο οι αποταμιευτές απέναντι στις τράπεζες αλλά και οι τράπεζες μεταξύ τους: Κανείς δεν δανειζόταν χρήματα πλέον, και όταν το έκανε γινόταν μόνο με τρομερά υψηλά επιτόκια. Κι εδώ επίσης παρενέβη το κράτος και πάλι ρυθμιστικά, ξαλαφρώνοντας τις τράπεζες από τα κόκκινα δάνεια και θέτοντας στη διάθεσή τους φθηνό χρήμα.

Αλλά και η εμπιστοσύνη στο ίδιο το κράτος συρρικνώνεται –αυτό είναι επίφοβο τουλάχιστον. Ο λόγος γι' αυτό είναι οι αποκαλύψεις του Έντουαρτ Σνόουντεν, οι οποίες προκάλεσαν την κρίση στην Εθνική Υπηρεσία Ασφάλειας των ΗΠΑ (NSA). Ο Σνόουντεν δημοσιοποίησε έγγραφα χαρακτηρισμένα ως απόρρητα, τα οποία αποδεικνύουν σε τι βαθμό παρακολουθούνται οι άνθρωποι παγκοσμίως από τις μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ. Σύμφωνα με αυτά υποκλέπτονταν γύρω στα πέντε εκατομμύρια ψηφιακές αλληλογραφίες μηνιαίως από την Εθνική Υπηρεσία Ασφάλειας των ΗΠΑ, εκατομμύρια άνθρωποι είχαν χαρακτηριστεί ως ύποπτοι και δεκάδες χιλιάδες υπολογιστές είχαν μολυνθεί με ιούς της NSA. Και οι γερμανικές και βρετανικές μυστικές υπηρεσίες επίσης εφαρμόζουν εκτεταμένα τα προγράμματα κατασκοπείας της Εθνικής Υπηρεσίας Ασφάλειας των ΗΠΑ και παρακολουθούν δικούς τους πολίτες, πολιτικούς και οικονομικές επιχειρήσεις, εν μέρει αμοιβαία. Με τη συνεργασία γερμανικών, βρετανικών και αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών προέκυψε ένα πυκνό δίκτυο ελέγχου του εικονικού χώρου από τις μυστικές υπηρεσίες, που από κρατικής πλευράς τον μετατρέπει σε έναν νομικά αρρυθμιστο χώρο. Ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζαν-Κλοντ Γιούνκερ προειδοποιεί για μια «κρίση εμπιστοσύνης των πολιτών μας απέναντι στο κράτος». Η δυσπιστία λογίζεται ως κίνδυνος.

Ακόμα και η κρίση, στην οποία έχει περιέλθει ο κλάδος της αυτοκινητοβιομηχανίας λόγω της αλλοίωσης των τιμών εκπομπών ρύπων, αντιμετωπίζεται ως κρίση εμπιστοσύνης. Έτσι η Volkswagen A.E. στις αρχές Οκτωβρίου του 2015 εξέδωσε μια αναγγελία με τον τίτλο: «Έχουμε καταστρέψει το σημαντικότερο μέρος των αυτοκινήτων μας: Την εμπιστοσύνη σας.» *Mea culpa*, λέει εδώ ένας από τους μεγαλύτερους ομίλους επιχειρήσεων κατασκευής αυτοκινήτων

της Γερμανίας – ένοχος, αφού με τη σκόπιμη αλλοίωση των τιμών εκπομπών ρύπων όχι μόνο παρέκαμψε νομικές οδηγίες, αλλά έβλαψε και την «εμπιστοσύνη των πελατών στα οχήματά μας», όπως λέει μια άλλη αναγγελία. Η εμπιστοσύνη στα γερμανικά προϊόντα θεωρείται και από τη γερμανική κυβέρνηση επίσης ένα ουσιώδες κεφάλαιο, χωρίς ωστόσο να ασκείται ιδιαίτερη πίεση στους ομίλους αυτοκινητοβιομηχανίας.

Κοινό σε όλες αυτές τις κρίσεις είναι ότι μέσω της αναγωγής στην ιδέα της εμπιστοσύνης και της υπαινισσόμενης επίκλησης του κινδύνου της δυσπιστίας μετατοπίζεται το επίκεντρο της συζήτησης. Δεν πρόκειται λοιπόν πρωταρχικά πλέον για τις συναλλαγές των τραπεζών, την κατασκοπεία των μυστικών υπηρεσιών ή για τις αλλοιώσεις της αυτοκινητοβιομηχανίας, αλλά για την πρόσληψή τους. Με την κανονιστική θέσπιση της εμπιστοσύνης –αν όχι ως φυσιολογικής κατάστασης, τότε όντως ως απαραίτητης αναγκαιότητας για τον κοινωνικό και πολιτικό ιστό– η δυσπιστία γίνεται το πραγματικό πρόβλημα, το οποίο πρέπει να εξαλειφθεί.

Έργο δυσπιστίας

Όσο εξέχουσα θέση έχει το φαινόμενο της δυσπιστίας στις σύγχρονες μεγάλες κρίσεις, άλλο τόσο μικρής προσοχής έχει τύχει μέχρι σήμερα στην επιστήμη. Απεναντίας, τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει καταγισμός δημοσιεύσεων για το θέμα εμπιστοσύνη. Θεμελιώδες είναι το έργο του κοινωνιολόγου Niklas Luhmann (1927-1998), ο οποίος το 1968 στην ομώνυμη έρευνά του έθεσε την εμπιστοσύνη στο επίκεντρο της ανάπτυξης της θεωρίας του. Για τον Luhmann η εμπιστοσύνη καθιστά δυνατή τη μείωση της κοινωνικής πολυπλοκότητας και συνεπώς χρησιμεύει στην αντιμετώπιση της ζωής. Όπου λείπει η εμπιστοσύνη, «ο ακαθόριστος φόβος, ο τρόμος που παραλύει» καθιστά αδύνατη, σύμφωνα με τη θεωρία του, τη δράση ακόμα και σε καθημερινό επίπεδο. Χωρίς εμπιστοσύνη ο άνθρωπος δεν μπορεί δηλαδή να υπάρχει.

Το ίδιο ισχύει και για την κοινωνία, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Άντονι Γκίντενς (*1938) – ειδικά για τη σύγχρονη κοινωνία, η οποία δεν μπορεί πλέον να ποντάρει στην προσωποποιημένη εμπιστοσύνη, αλλά εξαρτάται από την εμπιστοσύνη στους θεσμούς. Ο Γιούργκεν Χάμπερμας (*1929) μεταφέρει την εμπιστοσύνη –εδώ: στην εγκυρότητα του απέναντι– στις πράξεις της επιτυχημένης επικοινωνίας ως θεμελίου κοινωνικής συνεννόησης και ανεύρεσης γενικής συναίνεσης. Η εμπιστοσύνη δεν είναι δηλαδή μόνο το λάδι στη μηχανή κάθε κοινωνίας, όπως ισχύει για τον κλασικό κοινωνιολόγο Γκέοργκ Ζίμμελ (1858-1918), αλλά είναι θεμέλιο, είναι συστατικός όρος του έργου νεωτερικότητα.

Το κατά πόσο επιτυχημένα τρέχει αυτό το έργο θα μπορούσε να μετρηθεί με την εκάστοτε παρουσία εμπιστοσύνης. Εκκινώντας από αυτή τη βασική υπόθεση, χαρτογραφεί τον κόσμο ο πολιτικός επιστήμονας Φράνσις Φουκουγιάμα (*1952): Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι «high-trust societies» όπως η Γερμανία, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία, από την άλλη πλευρά οι «low-trust societies» όπως η Γαλλία, η Ιταλία ή οι μετα-σοβιετικές χώρες. Η εμπιστοσύνη, σύμφωνα με τον Φουκουγιάμα, μεταφράζεται απευθείας σε πολιτική σταθερότητα και οικονομική επιτυχία. Υπ' αυτή την έννοια ένα από τα βασικά καθήκοντα από τη μια της πολιτικής είναι να καλλιεργεί την εμπιστοσύνη των πολιτών της, και από την άλλη της οικονομίας να κεφαλαιοποιεί την εμπιστοσύνη αυτή.

Στη δυσπιστία αντιθέτως δύσκολα αποδίδει κανείς εποικοδομητική προοπτική. Όντας ένας από αυτούς τους λίγους, ο Φρίντριχ Νίτσε (1844-1900) εξέτασε τη δυσπιστία ως ένα αγαθό που αξίζει να επιδιώκει κανείς. Έτσι συμβουλεύει αυτόν που φιλοσοφεί να μην επιδιώκει τη σοφία, αλλά να τελειοποιεί τη δυσπιστία του: «Όσο πιο πολλή δυσπιστία, τόσο πιο πολλή φιλοσοφία». Η δυσπιστία είναι γι' αυτόν μια «πηγή της αλήθειας», επειδή «καθιστά αναγκαία την ένταση, την παρατήρηση, τον συλλογισμό».

Αυτές οι παρατηρήσεις όμως έχουν μείνει σε μεγάλο βαθμό ατελέσφορες· η δυσπιστία δεν μπόρεσε να επικρατήσει ούτε ως μέσο για την απόκτηση γνώσης ούτε ως επαρκές αντικείμενο επιστημονικής παρατήρησης. Η ελλιπής ανάκλαση κοινωνικών πρακτικών, τις οποίες συνδέουμε με τη δυσπιστία, μειώνει τη δυσπιστία ως το αντίθετο της εμπιστοσύνης, σε αυτό που υπάρχει εκεί όπου δεν επικρατεί καμία εμπιστοσύνη –σε μια *απουσία* δηλαδή και γι' αυτό τον λόγο εννοείται ως *πρόβλημα*.

Ως *απουσία* η δυσπιστία εντοπίζεται εκεί όπου λείπουν τα χαρακτηριστικά της εμπιστοσύνης. Έναν λόγο γι' αυτό προσφέρει η ίδια η σημασία της λέξης. Το πρόθεμα «δυσ», παρόμοια όπως το αγγλικό «mis» στο «mistrust» ή το «dis» στο «distrust», εκφράζει μια αντίθεση, μια αντίφαση, μια ανεπάρκεια στην έκφραση. Η έλλειψη εμπιστοσύνης όμως οδηγεί μάλλον σε φόβο ή αδιαφορία και επομένως σε παθητικές στάσεις, τις οποίες δεν πρέπει να συγχέουμε με τη δυσπιστία. Η δυσπιστία αντιθέτως είναι μια στάση κινητοποίησης, η οποία βρίσκει την έκφρασή της σε «αμυντικά προληπτικά μέτρα» (Luhmann). Σε αντίθεση με την εμπιστοσύνη, δεν αναμένει μια ευτυχή έκβαση, αλλά συνυπολογίζει την αποτυχία. Για να μετριάσει κανείς τις συνέπειες μιας πιθανής αποτυχίας, δίνονται εναλλακτικές επιλογές δράσεων και παίρνονται προληπτικά μέτρα για την περίπτωση σοβαρής ανάγκης. Η δυσπιστία επομένως δεν εμποδίζει τις δράσεις, αλλά αποτελεί έργο. Η κατανόηση της δυσπιστίας ως απουσίας αποτελεί κατά συνέπεια παρεξήγηση.

Κατανοητή αυτή η παρεξήγηση γίνεται μόνο όταν μέσα στην αρνητικότητά της τη δει κανείς ως *πρόβλημα*. Σε αντίθεση με τη στενά συγγενική αμφιβολία, την οποία

ο φιλόσοφος Ρενέ Ντεκάρτ (1596-1650) είχε θεωρήσει ύψιστη αξία κατά τη συστηματική απόκτηση αληθινών γνώσεων, στη δυσπιστία δεν αποδίδεται καμία αξία που να προάγει τη γνώση, καμία ευρετική αξία (με εξαίρεση τον Νίτσε). Στις θεραπευτικές παρεμβάσεις γίνεται δουλειά πάνω στο να ξεπεραστεί τη δυσπιστία, ώστε να γίνει δυνατή η συνεργασία και η συνοχή ή η συνεκτικότητα. «Εκεί που ήταν Αυτό, πρέπει να γίνει Εγώ», λέγεται στην ψυχανάλυση, εδώ θα μπορούσε ανάλογα να ειπωθεί: «Εκεί που ήταν δυσπιστία, πρέπει να γίνει εμπιστοσύνη». Στην οικονομική ζωή η δυσπιστία του ανθρώπινου δυναμικού θεωρείται σοβαρή δυσλειτουργία. Κάποιοι σύμβουλοι δείχνουν τον δρόμο για την «εμπιστοσύνη ως κλειδί για την επιτυχία στη διαχείριση ανθρώπινων πόρων».

Τόσο για τον πολιτικό επιστήμονα Φουκουγιάμα, όσο και για κοινωνιολόγους όπως ο Piotr Sztompka (*1944) και η Barbara Misztal (*1951) ένα «εδραιωμένο σύνδρομο της δυσπιστίας» αποτελεί το κεντρικό εμπόδιο για τη μετάβαση των κοινωνιών στη δημοκρατία. Για να καταστεί ωστόσο εφικτός ένας πολιτικός μετασχηματισμός προς το καλύτερο, κρίνονται απαραίτητα μέτρα που χτίζουν εμπιστοσύνη. Ειδικά σε συμφραζόμενα που σχετίζονται με την εφαρμογή, η δυσπιστία ενεργοποιείται ως δείκτης ουσιαστικού προβλήματος. Μόλις αναγνωριστεί, ενεργοποιούνται όσο το δυνατόν πιο γρήγορα μηχανισμοί, προκειμένου να ξεπεραστεί. Αν αποκλειστούν αυτοί (ή η επιτυχία τους), η δυσπιστία μπορεί να γίνει συστημική και να μετατραπεί σε καθοριστική ιδιότητα ενός προσώπου ή μιας ομάδας.

Το να καταλογίζεται η δυσπιστία ως κατ' αρχήν καθοριστική ιδιότητα, ως καθ' έξη ιδιότητα της συμπεριφοράς σημαίνει λοιπόν ταυτόχρονα ότι το εν λόγω άτομο ή ομάδα εμφανίζεται ως προβληματικό. Ο καταλογισμός της δυσπιστίας εξυπηρετεί συνεπώς τη διαφοροποίηση και είναι μέρος μιας στρατηγικής ανάδειξης προβλημάτων. Αυτόν που του καταλογίζουμε ότι είναι δύσπιστος πρέπει να τον βοηθήσουμε –διαφορετικά δεν σώζεται πλέον με τίποτα.

Επαναξιολόγηση

Η συλλογιστική οριοθέτηση της δυσπιστίας ως απουσίας και προβλήματος καθώς και η μετατροπή της σε όργανο εντός μιας στρατηγικής ανάδειξης προβλημάτων κυριαρχούν στην κοινή κατανόηση του φαινομένου με έναν τρόπο που λίγο επιτρέπει άλλες ερμηνείες. Στο σκοτάδι παραμένει ωστόσο πώς φαίνεται η δυσπιστία στην πράξη. Για αυτή την πράξη γίνεται λόγος σε αυτό το βιβλίο. Για να μπορέσουμε να την κατανοήσουμε και να την περιγράψουμε, χρειάζεται καταρχάς μια επαναξιολόγηση της αξίας. Αντί να στιγματίζεται η δυσπιστία ως πρόβλημα, εδώ θα κατανοηθεί ως προοπτική και ως βάση για κινητοποίηση. Διότι η δυσπιστία προκαλεί δράσεις, δεν οδηγεί επ' ουδενί σε παράλυση και ληθαργική απόγνωση. Τέτοιες

δράσεις μπορούν να φαίνονται εντελώς διαφορετικές. Μπορούν να επιδρούν προς τα μέσα ή κεντρομόλα μέσα στην κοινωνία ή να κατευθύνονται προς τα έξω ή φυγόκεντρα με σκοπό να την εγκαταλείψουν. Μπορούν να είναι ολοφάνερές ή να επιδρούν εν κρυπτώ.

Οι δράσεις που προκαλούνται από δυσπιστία δεν είναι επομένως εξολοκλήρου αρνητικές –ακόμα και αν ευρέως έτσι θεωρούνται. Στην πραγματικότητα η δυσπιστία παίζει έναν εποικοδομητικό ρόλο στην πολιτική κουλτούρα των δυτικά χαρακτηρισμένων κρατών. Ιδιαίτερα το σύνταγμα των ΗΠΑ χαρακτηρίζεται έντονα από δυσπιστία απέναντι στην τάση του κράτους να εμπλέκεται σε όλους τους ανθρώπινους τομείς ζωής, και περιορίζει τις αρμοδιότητες του κράτους αναλόγως. Ακόμα και η διάκριση των εξουσιών, η ελευθερία του Τύπου και τα *checks and balances* («έλεγχοι και εξισορροπήσεις») της κοινωνίας των πολιτών εξυπηρετούν το να αντιμετωπίζεται δύσπιστα το κράτος. Η δυσπιστία δεν αποκλείει λοιπόν την κινητοποίηση της κοινωνίας των πολιτών, αλλά συνήθως προηγείται από αυτήν. Δημοκρατία δεν μπορεί να υπάρχει όχι μόνο χωρίς εμπιστοσύνη αλλά και χωρίς δυσπιστία επίσης.

Σελ. 72 – 81

5. Η αρχή της δυσπιστίας

Η δυσπιστία που έσωσε τον κόσμο

Σε ένα καταφύγιο της σοβιετικής αντιαεροπορικής άμυνας κοντά στη Μόσχα στις 26 Σεπτεμβρίου 1983 λίγο μετά τα μεσάνυχτα χτυπάει ο συναγερμός. Ο υπολογιστής μεταδίδει ότι ένας πυρηνικός πύραυλος έχει ξεκινήσει από την Μοντάνα των Ηνωμένων Πολιτειών για τη Σοβιετική Ένωση. Σύμφωνα με το πρωτόκολλο η σοβιετική ηγεσία έχει μόνο 28 λεπτά καιρό, για ν' αποφασίσει ένα πυρηνικό ανταποδοτικό χτύπημα. Επαφίεται στον αξιωματικό βάρδιας Στανισλάβ Πετρόφ να μεταβιβάσει την είδηση στη στρατιωτική ηγεσία. Αυτός θεωρεί δεδομένο ότι η αναφορά μιας πυρηνικής επίθεσης στην ΕΣΣΔ θα οδηγήσει στην άμεση εκτόξευση σοβιετικών πυρηνικών πυραύλων κατά των ΗΠΑ –με στόχο την ολοκληρωτική εξολόθρευση του επιτιθέμενου.

Επειδή δεν μπορεί ή και δεν θέλει να αποκλείσει ένα τεχνικό λάθος, ο Πετρόφ δεν αναφέρει το περιστατικό. Λίγη ώρα αργότερα αναφέρεται ότι άλλοι τέσσερις πυρηνικοί πύραυλοι εκτοξεύθηκαν από την ίδια περιοχή όπως και ο πρώτος, με τον ίδιο στόχο. Όμως ούτε και τώρα σηκώνει το τηλέφωνο ο Πετρόφ. Ο χρόνος για να διενεργηθεί ακόμα ένα ανταποδοτικό χτύπημα τελειώνει· σε λίγα λεπτά πρέπει επομένως να αναμένεται ότι οι πύραυλοι θα χτυπήσουν σοβιετικό έδαφος.

Όμως δεν το κάνουν. Ο συναγερμός αποδείχτηκε λάθος συναγερμός.

Αυτή η σκηνή δεν προέρχεται από ταινία, παρόλο που οι ταινίες που έβγαιναν εκείνη την εποχή είχαν ως θέμα απολύτως παρόμοια σενάρια. Στη σοβιετική παραγωγή *Pisma myortvogo cheloveka* (*Γράμματα ενός νεκρού ανθρώπου*) του 1986 σε σκηνοθεσία του Κονσταντίν Λοπουσάνσκι το λάθος ενός υπολογιστή οδηγεί σε παγκόσμιο πυρηνικό πόλεμο, οι συνέπειες του οποίου παρουσιάζονται χωρίς να ωραιοποιούνται. Και στην αμερικανική ταινία *War Games* (*Παιχνίδια πολέμου*) σε σκηνοθεσία Τζον Μπάνταμ, η οποία βγήκε λίγα χρόνια νωρίτερα, η βλάβη ενός υπολογιστή επίσης είναι αυτή που σχεδόν μεταφέρει τον κόσμο σε έναν πυρηνικό χειμώνα. Μπορεί ο τρόπος αυτός να ήταν γνωστός λοιπόν στην ποπ κουλτούρα, εντούτοις το πραγματικό γεγονός που αναφέρθηκε στην αρχή κρατήθηκε μυστικό από τους σοβιετικούς αξιωματικούς μέχρι τη δεκαετία του 1990.

Και πάλι μια ταινία είναι αυτή που παρέχει πληροφόρηση γι' αυτό το γεγονός, αν και ντοκιμαντέρ αυτή τη φορά. Στο *The man who saved the world* (*Ο άνθρωπος που έσωσε τον κόσμο*) του 2014 σε σκηνοθεσία Πίτερ Άνθονι, ο Στανισλάβ Πετρόφ μιλάει για τους λόγους που είχε να αποσιωπήσει τις προειδοποιήσεις για εκτόξευση πυραύλων από τις ΗΠΑ, οι οποίες βασιζόνταν σε έναν υπολογιστή. Είναι πρωτίστως η δυσπιστία απέναντι στον υπολογιστή αυτό που καταθέτει ο Πετρόφ. Τι θα γίνει, αν ο υπολογιστής έχει κάνει λάθος; Μπορεί η απόφαση για τη μαζική ζωή ή τον θάνατο να εξαρτάται από την τεχνητή νοημοσύνη; Ο Πετρόφ προσπάθησε να αντλήσει πρόσθετες πληροφορίες με άλλα τεχνικά μέσα. Στις δορυφορικές εικόνες δεν φαίνονταν οι πύραυλοι, πράγμα που μπορεί ωστόσο να οφειλόταν και στις επικρατούσες συνθήκες φωτός –το διάστημα μεταξύ νύχτας και μέρας. Βέβαιη γνώση θα μπορούσαν να έχουν μόνο με το τίμημα να περιμένουν έως ότου οι πύραυλοι εμφανιστούν –ή δεν εμφανιστούν– στην οθόνη των σοβιετικών ραντάρ.

Ο Πετρόφ αποφάσισε υπέρ αυτής της βέβαιης γνώσης και επομένως κατά του ενδεχόμενου ενός άμεσου πυρηνικού ανταποδοτικού χτυπήματος, όπως αδιαμφισβήτητα προβλεπόταν στην πραγματικότητα στο σοβιετικό στρατιωτικό δόγμα. Έτσι διαφαίνεται μια περαιτέρω μορφή δυσπιστίας: Δυσπιστία απέναντι στο σύστημα. Αυτή η δυσπιστία αναφέρεται στην ταινία ακριβέστατα από τον Πετρόφ. Τι νόημα μπορεί να έχει να εμπιστευόμαστε ένα σύστημα, το οποίο υπολογίζει τον αφανισμό κάθε ζωής στον κόσμο; Και μάλιστα είναι έτοιμο και σε θέση να το εφαρμόσει αυτό; Είναι μια δυσπιστία απέναντι στη στρατιωτική λογική, η οποία στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου σφράγισε τόσο τη Σοβιετική Ένωση όσο και τις ΗΠΑ. Μόνο αυτή η δυσπιστία επέτρεψε στον Πετρόφ να υψώσει το ανάστημά του στη λογική του κράτους και στο στρατιωτικό δόγμα. Χωρίς αυτή τη δυσπιστία ίσως να μη ζούσαμε πλέον σήμερα.

Τεχνητή δυσπιστία

Η εκμηχάνιση του κόσμου και μαζί μ' αυτή και η μετατόπιση των αρμοδιοτήτων λήψης αποφάσεων στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης προοδεύει. Η εξάλειψη των ορίων μεταξύ ανθρώπου και μηχανής προκαλεί δυσαρέσκεια, οι δύσκολα προβλέψιμες διαδικασίες εκμάθησης των ρομπότ μάς προκαλούν δυσπιστία για το κατά πόσο μπορεί να διατηρηθεί η ιεραρχική σχέση μεταξύ ανθρώπου και ρομπότ: Ποιος θα εξουσιάζει ποιον στο μέλλον; Μερικές φορές τα ίδια τα ρομπότ συμβάλλουν σ' αυτή τη δυσπιστία –όταν για παράδειγμα αυτά που ανάμεσά τους έχουν ταλέντο στις γλώσσες ισχυρίζονται σε συνεντεύξεις ότι θέλουν να καταστρέψουν ή να εξουσιάσουν τον κόσμο. Προφανώς τα ρομπότ δεν έχουν μάθει ακόμα να ακολουθούν κρυφή ατζέντα και να κρύβουν επιδέξια τα σχέδιά τους. Ίσως θα έπρεπε πρώτα να μάθουν να δυσπιστούν για να γίνουν πραγματικά ισχυρά.

Παράλληλα με την τεχνητή νοημοσύνη και οι τελευταίες τεχνολογίες επικοινωνίας μάς δίνουν επίσης έναν λόγο για να δυσπιστούμε, όταν οι ίδιες παρέχουν όντως πολυάριθμες δυνατότητες χειραγώγησης των διαδικασιών εξεύρεσης κοινώς αποδεκτών απόψεων. Έτσι η ρωσική κυβέρνηση κατηγορείται για υποστήριξη χάκερ, οι οποίοι υποτίθεται ότι μέσω ψεύτικων λογαριασμών σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης διαμόρφωσαν απόψεις υπέρ του συντηρητικού υποψήφιου προέδρου Ντόναλντ Τραμπ και σκόπιμα διέδωσαν ψευδείς ειδήσεις. Σύμφωνα με μια άλλη κατηγορία, η Ρωσία υποτίθεται ότι χάκαρε μυστικά ηλεκτρονικά μηνύματα της κυβέρνησης και τα προώθησε για δημοσίευση στο WikiLeaks. Πέραν τούτου καταλογίζεται στη Ρωσία ότι διατηρεί στην Αγία Πετρούπολη μια επονομαζόμενη φάμπρικα τρολ, από την οποία ταΐζονται καθημερινά τα πόρταλ των μέσων κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook ή τα πλαίσια σχολίων μεγάλων ειδησεογραφικών πόρταλ με περιεχόμενα φιλικά προς το Κρεμλίνο, όπως για παράδειγμα σε σχέση με την κατάσταση στην Κριμαία ή την Ουκρανία. Αυτός ο κρατικός στρατός των τρολ υποτίθεται ότι υπάρχει επίσης πίσω από την ψευδή είδηση βιασμού μιας Ρωσογερμανίδας κοπέλας από το Μαρτσάν του Βερολίνου από πρόσφυγες, είδηση που στις αρχές του 2016 είχε οδηγήσει σε διαμαρτυρίες Ρωσογερμανών ενάντια στην πολιτική της Μέρκελ για το προσφυγικό· λίγες μέρες αργότερα αποδείχτηκε ότι η κοπέλα απλώς δεν είχε επιστρέψει στο σπίτι της.

Χώρες όπως η Σαουδική Αραβία μαθαίνουν από τη Ρωσία και στέλνουν με τη σειρά τους τρολ στη μάχη. Όταν παραδείγματος χάριν το καλοκαίρι του 2018 η καναδική κυβέρνηση άσκησε κριτική στη Σαουδική Αραβία για τη φυλάκιση της υπερασπίστριας των δικαιωμάτων των γυναικών Samar Badawi, η Σαουδική Αραβία δεν αντέδρασε μόνο με τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων και των αεροπορικών

συνδέσεων, αλλά και με την εξαπόλυση ενός σιτ-στορμ² στο twitter. Διάβαζες το ίδιο σε αμέτρητα tweets: «Στη Σαουδική Αραβία ανησυχούμε για την πολιτιστική γενοκτονία που διαπράττει ο Καναδάς στους γηγενείς. Υποστηρίζουμε πέραν τούτου το δικαίωμα του Κεμπέκ να γίνει ένα ανεξάρτητο κράτος». Αμερικανικές επιχειρήσεις όπως η Google αντιθέτως βρίσκονται πίσω από τη δημιουργία κύκλων της δήθεν κοινωνίας των πολιτών, οι οποίοι στέλνουν μαζικά ηλεκτρονικά μηνύματα και tweets σε πολιτικούς για να εμποδίσουν νόμους-copyright που θα μπορούσαν να έχουν αρνητικές επιπτώσεις για τη Google.

Φαίνεται σαν να εργάστηκαν οι πιο διαφορετικές πλευρές, προκειμένου να υποσκαφθεί η αξιοπιστία τόσο πολιτικών θεσμών όσο και θεσμών της κοινωνίας των πολιτών. Το σε ποιον δείχνουμε εμπιστοσύνη και σε ποιον δυσπιστία είναι συχνότερα ζήτημα των πολιτικών πεποιθήσεών μας παρά απόφασης που βασίζεται σε γεγονότα. Η δυσπιστία είτε έτσι είτε αλλιώς μετατρέπεται σε όργανο και γίνεται μέσο πολιτικής αντιπαράθεσης. Και αυτό με τη σειρά του μέλλει να μας κάνει δύσπιστους.

Μεταδόσεις

Έτσι η δυσπιστία κλιμακώνεται κατακόρυφα. Παγκοσμίως, όπως δείχνουν οι δημοσκοπήσεις, αυξάνεται η δυσπιστία σε ομίλους εταιρειών, κυβερνήσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις και μέσα μαζικής ενημέρωσης. Σε αυτό συνετέλεσαν πολυάριθμα σκάνδαλα και κρίσεις, μεταξύ των οποίων η παγκόσμια τραπεζική και οικονομική κρίση, η ευρωπαϊκή κρίση, το σκάνδαλο ντίζελ και η υπόθεση παρακολούθησης της Εθνικής Υπηρεσίας Ασφάλειας των ΗΠΑ. Στη Γερμανία θα προσθέταμε την αδιανόητη ακόμη εμπλοκή της προστασίας του συντάγματος στις πράξεις της νεοναζιστικής τρομοκρατικής οργάνωσης NSU ή τον θάνατο του Oury Jalloh σε ένα αστυνομικό κελί στο Ντεσάου, που εξακολουθεί να παραμένει ανεξιχνίαστος.

Η δυσπιστία πυροδοτείται επίσης σκόπιμα. Αυτή η πυροδότηση είναι μέρος μιας πολιτικής ατζέντας, η οποία μπορεί να γίνει αντιληπτή υπό τον ασαφή όρο «μετα-αληθινός». Ένας κύριος υπεύθυνος αυτής της ατζέντας είναι ο πρόεδρος των ΗΠΑ Τραμπ. Δεν είναι μόνο ότι ο Τραμπ δεν κρύβει τη δυσπιστία του απέναντι στα αντιπαθή μέσα μαζικής ενημέρωσης· απαιτεί τη δυσπιστία αυτή και από τους πολίτες του, χαρακτηρίζοντας αυτά τα μέσα συνεχώς ως «διασπορείς fake news» ή ακόμα και τα ίδια ως «fake news». Συγχρόνως ο Τραμπ στα αμέτρητα tweets του διαδίδει από μόνος του πολυάριθμες αναλήθειες, συντελώντας μ' αυτόν τον τρόπο στη διάβρωση

2 Η αγγλική λέξη shitstorm (σκατοθύελλα) δηλώνει την ευρεία κατακραυγή που εκφράζεται κυρίως με βρισιές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επιλέχθηκε ως αγγλισμός της χρονιάς για το 2012 και εντάχθηκε επίσημα στο γερμανικό λεξιλόγιο. (Σ.τ.Μ.)

του αληθινού. Έτσι η Washington Post εκτιμά ότι τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο του 2018 ο Τραμπ ξεστόμισε περίπου 16 ψέματα την ημέρα. Μερικοί εικάζουν ότι ο στόχος του συνίσταται στο να εξαλείψει τα όρια μεταξύ γεγονότος και ψέματος δηλαδή μεταξύ αξιόπιστου και μη αξιόπιστου σε σημείο που να μην αναγνωρίζονται. Απέμειναν η ενόχληση και η σύγχυση –μια κατάσταση παρόμοια της μεταιχμιακότητας, η οποία προσφέρεται εξαίρετα για πλύση εγκεφάλου.

Δεν φαίνεται να έχει αφοσιωθεί μόνο η πολιτική των ΗΠΑ υπό τον Τραμπ σ' αυτόν τον στόχο, αλλά και η επίκαιρη πολιτική του Κρεμλίνου. Συνεπικουρώντας στην ευθυγράμμιση των μέσων μαζικής ενημέρωσης, υποστηρίζονται κόμματα του ακροδεξιού ή ακροαριστερού φάσματος καθώς και οργανισμοί της δήθεν κοινωνίας των πολιτών, που δημιουργούν κλίμα εναντίον της κυβέρνησης. Αυτή η υποστήριξη επιδεικνύεται σε επίλεκτους εκπροσώπους μέσων μαζικής ενημέρωσης, οι οποίοι στη συνέχεια ενημερώνουν σχετικά –με αποτέλεσμα ο πληθυσμός να μη μπορεί να ξεχωρίσει πλέον τι είναι πραγματική και τι εξαγορασμένη διαμαρτυρία. Αυτού του είδους η επίθεση στον ίδιο τον πληθυσμό προορίζεται να τον ακινητοποιήσει, προορίζεται να τον αδρανοποιήσει. Διεθνώς μια τέτοια πολιτική εμφανίζεται με τη μορφή της διεξαγωγής ασύμμετρου πολέμου: Οι στρατιώτες δεν εμφανίζονται πλέον ως στρατιώτες, αλλά ως «ανήσυχoi πολίτες» με στολή. Αυτή η τακτική, που δοκιμάστηκε στην Κριμαία, εφαρμόζεται επίσης στην επίκαιρη σύγκρουση για την ανατολική Ουκρανία.

Στο ήδη αναφερθέν μυθιστόρημά του 1984 ο Τζορτζ Όργουελ απέδωσε καίρια το αποτέλεσμα μιας τέτοιας προπαγάνδας: Προορίζεται να διδάξει τους πολίτες, «να μην εμπιστεύονται τη διαπίστωση των ματιών και των αφτιών τους». Η πολιτικά ηθελημένη και προωθούμενη δυσπιστία εισχωρεί στο σώμα του πολίτη σαν ιός και καταργεί τις ικανότητές του. Η διαχείριση της δυσπιστίας εμφανίζεται εδώ ως μια τεχνική χειραγώγησης του σώματος, εξαιρετικά κατάλληλη για την επιβολή ολοκληρωτικών σχέσεων εξουσίας. Η δυσπιστία στις προσωπικές ικανότητες αντισταθμίζεται με την απόλυτη εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση. Αυτό υποδηλώνει απαγόρευση δυσπιστίας απέναντι στην κυβέρνηση. Μια τέτοιου είδους απολύτως μετρημένη κατανομή εμπιστοσύνης και δυσπιστίας είναι χαρακτηριστική στις δικτατορίες και έχει περιγραφεί στην παρούσα έκδοση με το παράδειγμα του σταλινισμού.

Μέσω της ρητορικής κινδυνολογίας με όρους όπως «τουρισμός ασύλου» και με τη θέσπιση μέτρων ως «αναπόφευκτων» φαίνονται ωστόσο και οι δημοκρατίες, όπως αυτή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, επιρρεπείς στη δυσφήμιση της δυσπιστίας στο όνομα της πολιτικής αυθεντίας. Αν το πάρουμε στα σοβαρά, η δυσπιστία δραστήριων πολιτών είναι έτσι κι αλλιώς σπάνια, όπως έχει δείξει το παράδειγμα του νέου κτηρίου του σταθμού «Stuttgart 21»: Στις επονομαζόμενες «συζητήσεις φιλικού διακανονισμού» ακούστηκαν μεν όλοι οι

ενδοιασμοί σχετικά με τα κόστη και τον σχεδιασμό που παρουσιάστηκαν, αλλά σε μεγάλο βαθμό αγνοήθηκαν. Αντί αυτού να οδηγήσει στη δυσπιστία των πολιτών, έμελλε να κατευναστεί μέσω ενός προσχηματικού διαλόγου και τελικά να κλείσει η υπόθεση.

Κάθε κυβέρνηση πρέπει επομένως να αναμετρηθεί με το πόση δυσπιστία των πολιτών της ανέχεται και λαμβάνει υπόψη της. Στην τωρινή κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από τη συλλογιστική υποτίμηση της δυσπιστίας, καλά θα έκαναν οι κυβερνήσεις να ανακαλέσουν στη μνήμη τον καταστατικό ρόλο της δυσπιστίας για τη διαφύλαξη και την ενίσχυση της δημοκρατίας. Και να δουν ξεκάθαρα στην παγκόσμια ιστορία σε ποιες συμφορές κατέληξε η αναστολή της δυσπιστίας που απαιτήθηκε τόσο συχνά. Γιατί σε τελευταία ανάλυση είναι παράδοξο να απαιτούμε εμπιστοσύνη στο όνομα της δημοκρατίας, διότι η πρακτική της δημοκρατίας εμπεριέχει κυριολεκτικά τη δυσπιστία. Οι δημηγορίες περί εμπιστοσύνης ως χρέους του πολίτη δεν θα εμποδίσουν τη δυσπιστία, παρά θα αλλάξουν μόνο την κατεύθυνση της περιστροφής της: από κεντρομόλο κατεύθυνση με προορισμό να επιδράσει μέσα στην κοινωνία, σε φυγόκεντρο κατεύθυνση, η οποία προωθεί τις φυγόκεντρες δυνάμεις της και διαλύει την κοινωνία.

Δηλώσεις προαίρεσης

Η δυσπιστία είναι μια δύναμη, η οποία μπορεί να καταλάβει κάποιον και να μονοπωλήσει πλήρως την προσοχή του. Κατεχόμενος από δυσπιστία βλέπει κανείς μόνο αυτό που εκείνη επαληθεύει. Ο κόσμος γίνεται ένα συνονθύλευμα σημαδιών που όλα δείχνουν ότι η εμπιστοσύνη δεν αξίζει, ούτε καν μπορεί να υφίσταται. Μ' αυτόν τον τρόπο η δυσπιστία στενεύει την αντίληψη και σφίγγει το άτομο που αντιλαμβάνεται σε έναν κορσέ ψυχαναγκαστικής μείωσης της πολυπλοκότητας. Γίνεται μια έμμονη ιδέα που δεν τη σταματά τίποτα. Στη συνάντηση του εαυτού της μέσα στο άλλο η δυσπιστία συνεχίζει ατέρμονα, ενισχύεται και σταθεροποιείται. Δημιουργούνται περιελίξεις δυσπιστίας, οι οποίες αναπαράγονται με διαστάσεις επιδημίας. Σε έναν κόσμο χορτασμένο από δυσπιστία δεν μπορούν πλέον να αναπτυχτούν και πολλά άλλα εκτός από την ίδια.

Σε μια λιγότερο δραματική κανονικότητα η δυσπιστία συνυπάρχει ωστόσο με την εμπιστοσύνη και δεν την αποκλείει. Ιδωμένη μεμονωμένα, προκαλεί μια εντελώς ιδιαίτερη μορφή κινητοποίησης, η οποία σε μερικές περιπτώσεις, ως ανοικτή δυσπιστία, λειτουργεί ελεγκτικά σε θεσμούς και σε άλλες περιπτώσεις επιβεβαιώνεται καλυμμένα από μόνη της. Σ' αυτή τη μορφή της η δυσπιστία είναι μια απαραίτητη, εύλογη και πολύτιμη τεχνική πολιτισμού. Η γενική ανάδειξη του προβλήματος της δυσπιστίας αγνοεί τη δυναμική της δυσπιστίας για χειραφέτηση και αποδίδει τη δυσπιστία ως φαινομενικά φυσική, εγγενή ιδιότητα των ανθρώπων και

των κοινωνιών, οι οποίες πρέπει να εξεταστούν ως προβληματικές. Από εθνολογική σκοπιά φαίνεται ωστόσο ότι αυτοί οι φερόμενοι ως ελλειμματικοί άνθρωποι και κοινωνίες ανέπτυξαν ικανότητες στην πράξη της δυσπιστίας, από τις οποίες μπορούμε να μάθουμε.

Διότι θα χρειαστούμε κι άλλο τη δυσπιστία μας. Γι' αυτό φροντίζουν μεταξύ άλλων η αυξανόμενη δύναμη των διεθνών ομίλων εταιρειών με την ταυτόχρονα μειούμενη δυνατότητα επιρροής της κρατικής ρύθμισης, η υποβάθμιση άλλοτε αξιόπιστων διεθνών συμφωνιών, οι εκστρατείες παραπληροφόρησης σχετικά με την κλιματική αλλαγή για παράδειγμα, μια καταστροφική αγροτική οικονομία, οι «θάλαμοι αντήχησης» του Facebook και Σία και η αύξηση του κινδύνου πυρηνικών πολέμων. Ενόψει αυτών των απειλών η δυσπιστία μπορεί από τεχνική πολιτισμού να γίνει τεχνική επιβίωσης. Για να γίνει αυτό, ωστόσο, η δυσπιστία χρειάζεται τον χώρο να μπορεί να αναπτύσσεται κεντρομόλα. Αν δεν υπάρξει αυτός ο χώρος, θα δρα φυγόκεντρα και μ' αυτόν τον τρόπο θα ενισχύσει κι άλλο τα φαινόμενα διάλυσης του κόσμου.

Στη σημερινή εποχή η συζήτηση για την εμπιστοσύνη έχει πάρει ηγεμονικά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, κανένα πολιτικό καθεστώς μέχρι τώρα δεν έχει καταφέρει να παραμερίσει μόνιμα τη δυσπιστία των πολιτών του. Φαίνεται σχεδόν σαν να ενυπάρχει μια δύναμη στη δυσπιστία που σπάει τις δυσκαμψίες της εξουσίας και δημιουργεί χώρο για νέα κίνηση. Και έτσι η δυσπιστία μπορεί να είναι μια αρχή – μια αρχή για να μη ντρεπόμαστε για την απόσταση που αισθανόμαστε από την πορεία των πραγμάτων και να μην επιτρέπουμε να μας επιρρίπτεται καμία ντροπή. Από αυτή την απόσταση να φτιάχνουμε μια θέση. Να συνάγουμε πολιτικές διεκδικήσεις από την αιτιολογημένη δυσπιστία απέναντι σε τράπεζες, ομίλους εταιρειών, μυστικές υπηρεσίες και μέσα μαζικής ενημέρωσης, αντί να αισθανόμαστε ότι είναι υποχρέωσή μας η εμπιστοσύνη. Να ρυθμίζουμε ελεγκτικούς κανόνες, που να παύουν την κρατική επίβλεψη του εικονικού χώρου. Να κάνουμε τους θεσμούς διάφανους και να μη γινόμαστε οι ίδιοι διαφανείς. Να θέτουμε τη δυσπιστία συνεχώς σε δοκιμασία.